

**PADOVANI, A. *L'insegnamento del diritto a Bologna nell'età di Dante*.
Bologna: Società editrice il Mulino, 2021, 140 s.**

Dva roky po vydání své monografie, pojednávající o dějinách kanonického práva od jeho počátků až do roku 1917,⁴ vydal emeritní profesor Právnické fakulty Boloňské univerzity Andrea Padovani další publikaci, zaměřující se tentokrát na výuku jak římského, tak i kanonického práva ve středověké Boloni v době Dantově, na přelomu 13. a 14. století. Třebaže kniha se svými 140 stranami není příliš rozsáhlá, velké množství informací, které je v ní obsaženo, doplněné bohatým poznámkovým aparátem, odkazujícím na předchozí početné publikace samotného autora a dalších významných starších i současných právních historiků, jakými byli či jsou Friedrich Karl von Savigny, Francesco Calasso, Ennio Cortese, Mario Ascheri, Manlio Bellomo, Mario Caravalle, Adriano Cavanna a další, činí z ní dílo zajímavé a užitečné, zároveň ale značně náročné k četbě a studiu. Pokusím se zde alespoň ve stručnosti představit hlavní teze, obsažené v publikaci.

Úvodní ze šesti kapitol, do kterých je kniha rozdělena (s. 11–16), nese název „Pohled zpátky“ a je pokusem o stručný úvod do celé problematiky středověkých právních dějin. Velice diskutovaným problémem této oblasti, který zřejmě nebude nikdy uspokojivě zcela vyřešen, je způsob, jakým první glosátoři objevili nebo případně nově sestavili justiniánská Digesta. První imaginární obraz, kterým A. Padovani své nové dílo začíná, nám představuje bezejmenného člověka, který kdesi našel starobyklou knihu. Nerozuměl sice jejímu obsahu, ale přesto pochopil, že jeho nález asi bude mít velkou cenu. Naložil proto knihu na hřbet osla a přivezl ji do Boloně. Tam se posléze dostala do rukou jistého německého učitele gramatiky, dialektiky a rétoriky, který se jmenoval Werner. Jeho jméno bylo později poitalštno, a tak se z něj stal slavný Irnerius, prohlašovaný dnes za zakladatele první recepční školy římského práva, glosátorů. A. Padovani zde neuvádí, jak rozsáhlou část Digest obsahoval přesně první Irneriův nález. Jisté však je, že se jednalo o několik prvních z celkového počtu padesáti knih. Tím, že se Irnerius rozhodl tento materiál stránku po stránce pozorně prostudovat, přispěl podle A. Padovaniho výraznou měrou k vývoji a dalšímu směřování budoucích staletí Západu. A. Padovani dále zajímavě vysvětluje, proč se nám o samotném Irneriovi dochovalo tak málo přímých historických autentických zpráv a ty proto musely být později doplňovány zjevně vybájenými legendami. Nejznámější z nich je ta, ve které umírající Irnerius předává svůj odkaz svým čtyřem žákům a přiděluje jim úkoly, které mají v budoucnosti po jeho smrti zastávat. Jak připomíná Francesco Calasso (*Medio evo del diritto, I. Le fonti*, s. 512), je zde použita a napodobena scéna líčící Aristotelovu smrt.

Proč tedy existuje pouze čtrnáct autentických dokumentů nesoucích mimo jiné podpis Irneria, jestliže se jednalo o tak významnou osobu? Podle A. Padovaniho to mohlo být

⁴ PADOVANI, A. *Quadri da una esposizione canonistica (dalle origini al 1917)*. Venezia: Marcianum Press, 2019. Česká recenze této knihy: *Revue církevního práva*, 2020, roč. 79, č. 2, s. 121–123.

zaviněno cenzurními zásahy, odůvodněnými situací v neklidné době sporů a bojů mezi císařem a papežem. Irnerius v těchto sporech z důvodů, které nám nejsou známy, měnil strany, na kterých stál. Objevuje tak se nejprve ve službách papežovy horlivé stoupenkyně Matyldy Toskánské, později naopak mezi spolupracovníky císaře Jindřicha V. Tehdejšími cenzorům, kteří se možná snažili vymazat jakoukoliv připomínku jeho existence, tak kromě výše uvedených čtrnácti dokumentů unikly pouze zkratky, kterými podepisoval své glosy. A. Padovani dále stručně shrnuje dalších několik desetiletí boloňského vysokého učení, které se stává rychle slavným, těší se přízni papeže i císaře a vytváří si nové učební postupy a metody, o kterých podrobně pojednali především Manlio Bellomo a Antonio Ivan Pini, na jejichž publikace zde A. Padovani odkazuje. V první polovině 13. století se tak boloňská právní věda ocitá na svém prvním vrcholu. Vedle římského práva je zde již také vyučováno stejně rozvinuté právo kanonické. Zároveň ale vznikají právní směry, které mezi sebou soupeří, takže slavný Accursius († 1263) bez milosti od zkoušky vyhnal studenta, který byl sice dobře připraven, ale uváděl závěry, ke kterým dospěl Accursiův oponent Iacobus Baldovini († 1235).

Ve druhé kapitole (s. 19–23) pojednává A. Padovani o první krizi boloňského vysokého učení, která nastává v posledních desetiletích 13. století, tedy v době, kdy se narodil Dante Alighieri, na kterého odkazuje titul knihy. V rozmezí několika málo let umírají ti nejslavnější boloňští právníci, jejichž jména byla silným magnetem, přitahujícím do Boloně stále další studenty. V ruce narození Danta (1265), umírá Odofredus. Již krátce předtím zemřel jeho vědecký konkurent Accursius. V roce 1266 umírá významný představitel školy kanonistů Bernard z Parmy, autor řádné glosy k Dekretálům Řehoře IX. Vědecký právní život jako by se v Boloni náhle zastavil. Vnitřní mocenské boje donutily některé právníky odejít do jiných měst či zemí, hrozil i hromadný odchod studentů. Tomuto nebezpečí se představitelé města pokoušejí zabránit vydáním městských stanov poskytujících studentům značné svobody a privilegia.

Třetí kapitola (s. 25–34) nám představuje nový rozkvet boloňského učení, ke kterému dochází v první polovině 14. století. Z několika jmen, která A. Padovani uvádí pro toto období, je bezesporu nejvýznamnější Cinus z Pistoie († 1336), v souvislosti s nímž A. Padovani odkazuje na své předchozí články, věnované Cinovu dílu. Neméně důležitý je slavný kanonista Ioannes Andreae († 1348). Zde A. Padovani poukazuje na zajímavou skutečnost, že Ioannes Andreae, stejně tak jako jeho předchůdce na katedře kanonického práva Aegidius de Fuscariis († 1289), třebaže vyučovali právo církve, byli laiky. To svědčí podle A. Padovaniho o tom, že laici se v době středověku i v církevní oblasti měli šanci prosadit, a právě ve 14. století k tomu skutečně docházelo. A. Padovani odkazuje v poznámce na svůj článek z roku 2020 s titulem *I laici nella canonistica medievale*, ve kterém se touto otázkou zabýval podrobněji. Do první poloviny 14. století náleží i některé další epizody, které A. Padovani popisuje. Zmiňuje se o právníkovi Bartoluccio de Preti († 1318), který sice většinou není uváděn mezi nejslavnějšími profesory a je zmiňován především v souvislosti s požárem svého příbytku, který byl zřejmě založen jeho studenty. A. Padovani však připomíná, že ve své době se Bartoluccio proslavil obhájením právního názoru, že i neformálně ustanovený náhradní dědic získává po smrti prvního ustanoveného dědice bezprostředně nárok na dědictví, aniž by do dědického řízení musel vstoupit *fideicommissarius*. Jak sám A. Padovani podotýká, z dnešního pohledu se mohou často jevit ve středověku rozebírané právní problémy jako nedůležité, příliš se soustředící na drobné

detaily. V rámci tehdejšího formujícího se římsko-kanonického *ius commune* však měly velký význam s výrazným dopadem do každodenní praxe.

V první polovině 14. století se v Boloni odehrával rovněž nový spor o trestní jurisdikci nad studenty. Zatímco císař Fridrich I. ve své konstituci *Habita* z roku 1155 ustanovil, že jurisdikci nad studenty z řad kleriků má vykonávat jejich biskup a nad laiky jejich profesor, ve 14. století si tuto pravomoc v Boloni nárokoval místní civilní tribunál. V roce 1317 byl jeden student, který se pokusil o únos dívky, dokonce popraven. O několik let později se mnoho studentů, nespokojených s odnětím starobylých privilegií, odebralo nejprve do nedaleké Imoly. Ani dvěma nejvýznamnějším profesorům té doby, kterými byli Ioannes Andreae a Iacobus Butrigarius († 1348), kteří za rebelujícími studenty byli vysláni, se nepodařilo přimět je k návratu. Namísto toho studenti pokračovali většinou ve studiu na univerzitách v Padově a v Sieně. Právě mezi roky 1322 a 1326 v Boloni studoval rovněž básník Petrarca. A. Padovani obsáhle cituje Petrarkův dopis z roku 1367, ve kterém šedesátiletý básník popisuje svou poslední návštěvu Boloně z roku 1364 a srovnává novou boloňskou realitu se svými bezpochyby idealizovanými vzpomínkami na město, jak se mu jako mladíkovi jevílo v době studia. Poslední stručný oddíl třetí kapitoly připomíná, že v období mezi 17. zářím a 10. listopadem roku 1334 získal v Boloni doktorát civilního práva také nejvýznamnější představitel školy komentátorů Bartolus ze Saxoferrata († 1357), třebaže svá předchozí studia absolvoval v Perugii, kde později také působil a nakonec i zemřel. Ve stejných letech dochází v Boloni k ostrému konfliktu mezi mocí světskou a duchovní. Církev si totiž v Boloni nárokovala výkon suverénní moci, v létě roku 1337 ale město ovládnul člen významné místní bankéřské rodiny Taddeo Pepoli. Tím byla církevní práva porušena. Papež Benedikt XII. odpověděl 2. března 1338 vyhlášením interdiktů nad Boloní. Tato skutečnost měla okamžitý závažný dopad i na boloňskou univerzitu. O zmírnění konfliktu se poté snažili jak studenti, kteří se obrátili se svým apelem na papeže a poukazovali na skutečnost, že boloňské právní vysoké učení existuje již tisíc let (toto své přesvědčení opírali však o podvržený dokument císaře Teodosia II.), tak i slavní profesori Paulus de Liazaris († 1356) a Iacobus Butrigarius. Díky těmto intervencím se nakonec podařilo dosáhnout smíru a boloňská univerzita mohla pokračovat ve své činnosti.

Přehled historického vývoje zakončuje stručná čtvrtá kapitola (s. 37–41), pojednávající o situaci ve druhé polovině 14. století. Začíná však již rokem 1348, který nazývá *annus horribilis*. Černému moru padlo v této době za oběť z celkové padesátitisícové boloňské populace přibližně 35 % obyvatel. K obětem moru patří také slavní profesori Ioannes Andreae a Iacobus Butrigarius. Nastupující generace profesorů už nedosáhla kvalit ani proslulosti svých předchůdců. Z několika známých jmen, která A. Padovani uvádí pro následující desetiletí, stojí za zmínku Ioannes z Legnana († 1383), kanonista a významný obhájce platnosti volby papeže Urbana VI. ve sporech spojených s papežským schismatem. V Boloni jsou také zakládány nové studentské koleje. V roce 1364 zde vzniká Španělská kolej, ve stejném roce zakládá papež Urban V. kolej, kde má bydlet dvacet chudých studentů z Boloně a jejího okolí, v roce 1371 papež Řehoř XI. zakládá další, po něm pojmenovanou kolej. K velkým neúspěchům boloňské univerzity v těchto desetiletích patří skutečnost, že se do řad jejich profesorů nepodařilo získat tehdejšího nejslavnějšího právníka Balda de Ubaldis († 1400), který upřednostnil výuku v jiných italských konkurenčních centrech, jakými byla v té době Florencie, Perugia a Padova. V nastávající dramatické době

papežského schismatu se mezi boloňskými profesory objevuje ještě jedno slavné jméno – Franciscus Zabarella (1417), kanonista a pozdější kardinál.

Zatímco první čtyři kapitoly Padovaniho knihy ukazují historický vývoj boloňského učení, jeho vzestup, vrcholnou slávu a částečný úpadek, poslední dvě kapitoly se soustředí na vlastní obsah výuky a vědecké práce. Nejobsáhlejší z celé knihy je pátá kapitola (s. 43–106), pojednávající o glosátorech a komentátorech civilistech a o jejich vědecké a pedagogické aktivitě. Jsou zde postupně vylíčeny jednotlivé konkrétní metody vědecké práce, se kterými glosátoři pracovali (*glossae contrarie, additiones, lecturae, quaestiones, oppositiones, notabilia, sophismata, summae, lecturae, modi arguendi in iure, maximae, fallaciae*). A. Padovani vyvrací rozšířený názor, podle kterého poslední generace glosátorů žily pod diktaturou Accursiovy *Magna Glossa* a nemohly se z ní vymanit. Accursiovo dílo muselo být sice nezbytně prvním východiskem pro další práci glosátorů, ale rozhodně na něm neustrnuli. Již ve druhé polovině 13. století v Boloni vznikají *lecturae per viam additionum a lecturae per viam quaestionum*. K těmto tématům A. Padovani v poznámce odkazuje na své starší články. Postupně dochází ke změně, která umožňuje i s pomocí starého materiálu vytvářet nové právní konstrukce. Tento proces A. Padovani přirovnává ke změně, k níž ve stejné době dochází v architektuře. Tam se od robustního románského stavebnictví, ve kterém byly nejdůležitějším elementem masivní zdi, na kterých spočívala celá stavba, přechází ke gotickému stylu s jeho štíhlými pilíři, držícími celou stavbu. Okna mohou být tím pádem větší a interiér se tak stává světlejším. K podobnému procesu dochází i v oblasti práva. Projevuje se to přechodem od metody glosy ke škole komentátorů. A. Padovani zastává názor, že k této změně došlo mnohem dříve, než uváděly starší publikace, a to již kolem roku 1263, kdy Odofredus († 1265) zveřejnil krátce před svou smrtí spis *Lectura Codicis*. Logika a dialektika právníků je v této kapitole názorně ukázána na konkrétních úryvech z díla Iacopa d' Arena a Iacoba Buttrigaria. A. Padovani rovněž připomíná starou diskuzi, vedenou nad otázkou, zda jurisprudenci lze nazvat vědou. Nedává definitivní odpověď, namísto toho připojuje exkurs o stejné diskuzi, vedené v souvislosti s hlavním středověkým studijním oborem, kterým byla teologie. Obhájci vědeckosti jurisprudence se stali slavní pozdně středověcí právníci, náležící ke škole komentátorů, Bartolus ze Saxoferrata a Ioannes z Legnana. Veliký význam připisuje A. Padovani Cinovi da Pistoia († 1336), kterého v této kapitole cituje v několika různých souvislostech. Vychází přitom ze svých předchozích prací, zvláště z článku z roku 2016 *Un sermo di Cino da Pistoia dal ms. Biblioteca Vaticana, Chigi E.VIII.245*.

Stručná šestá kapitola (s. 109–115) se zabývá boloňskou školou kanonistů. Metoda jejich práce je zde představena ukázkami ze spisu *Quaestiones Mercuriales*, jehož autorem je proslulý Ioannes Andreae. Je však zajímavé, že Ioannes Andreae, třebaže časově již náleží do 14. století, metodou své práce ještě plně náleží do školy glosátorů, a složitějšími dialektickými formami komentáře, užívanými jeho současníky civilisty, se proto nezabýval.

V závěrečné sedmé kapitole (s. 117–125) se A. Padovani zaměřuje na konfrontaci právních škol civilistů a kanonistů v Boloni. Právní historikové se bezesporu více zaměřovali na školu civilistů nežli na kanonisty. Civilní glosátoři sice měli nejprve do určité míry svázané ruce svou závislostí na justiniánském právu, ale na konci 13. století byli už natolik zapojeni do dění dynamicky se rozvíjejících měst, že byli nuceni hledat nové cesty. Tito takzvaní *doctores moderni* byli ovšem vystaveni kritice svých konzervativnějších kolegů.

A. Padovani obsáhle cituje z úvodu komentáře Alberica de Rosate († 1360) k *Digestum Vetus*, ve kterém se tento právník odvolává na tradici založenou předchozími slavnými glosátory, a kritizuje ty, kteří namísto ustálených postupů pracují *silogistico, sophistico et dialectico modo*. Tato nemoc, jak ji Alberico nazývá, se od právníků přenesla i do oblasti teologie, takže i moderní kazatelé, namísto toho, aby svou pozornost zaměřovali na knihy Písma svatého, se raději zabývají filosofií a pohádkami. Studenti by se podle něj však namísto módních sylogismů a dalších podružností měli držet vědecké metody, kterou popsal již Martinus de Fano († 1272) ve svém traktátu *De modo docendi et studendi*.

Z výše uvedeného je patrné, že středověcí právníci nebyli ovlivněni jenom každodenní realitou doby, ve které žili a na kterou ve svých právních spisech a tím spíše ve své právní praxi museli nutně reagovat. Do jejich práce se promítaly i myšlenky středověkých filosofů a teologů – Tomáše Akvinského, Jana Dunse Scota, Platona či Aristotela. Často mezi sebou vedli spory o to, jakou konkrétní podobu má mít jejich práce. Padovaniho kniha se tak stává syntézou, která nám pomáhá nahlédnout do barvitého světa středověké právní vědy, který není zcela snadné plně pochopit a proniknout do něj. Právě díky poznámkovému aparátu s velkým množstvím odkazů na další odborné články, které podrobně pojednávají o jednotlivých tématech, v samotném textu často jen naznačených, je možné Padovaniho novou publikaci chápat jako moderní úvod do studia středověké právní vědy.

Knihu oživuje také několik černobílých fotografií hrobů významných glosátorů a výjevů z jejich sarkofágů. Je zde vyobrazena také *Pietra della pace* z roku 1322, symbolizující smír, který byl uzavřen mezi studenty a městskými představiteli. Připojen je věcný rejstřík a stručný seznam několika v práci citovaných rukopisů, mezi kterými je uveden rovněž jeden rukopis knihovny Národního muzea v Praze (XVIII A.10), obsahující glosy Roffreda z Beneventa († krátce po roce 1243).

Miroslav Černý

doi: 10.14712/2464689X.2022.31